

AMINTIRI
DIN PRIBEGIE

Cuprins

Prefață 5

PARTEA ÎNTÂI **Refugiat politic în Apus** **(1948–1961)**

De la Stockholm la Paris 11

Începuturile la Paris 19 — *Structura diasporei române* 35 — *Formarea Comitetului Național* 40 — *Comitetul Român de Asistență (Comité d'Assistance aux Roumains)* 49 — *Încercăm să emigrăm...* 58 — *Câteva cazuri* 63 — *Povești triste* 67 — *Veleități intelectuale* 72 — *Dintre compatrioți: câteva „cinstite obraze” și câteva mai puțin cinstite* 75

Anii cei mai grei din viața mea 94 — *Sunt iarăși burghez!* 130

La Radio Europa Liberă 135

La Fundația „Carol“ din Paris (Institutul Universitar „Carol I al României“) 148 — *Centenarul Unirii Principatelor* 156 — *Vintilă Horia și Premiul Goncourt* 161 — *Cazul Constantin Virgil Gheorghiu* 164 — *Fundația „Carol“ și nuvelele lui Mircea Eliade* 167 — *Alte două povești triste* 171

PARTEA A DOUA
În Africa subsahariană
(1961–1984)

Cum m-am trezit consilier diplomatic în Africa 181 — *Primul contact cu continentul negru* 184 — *Începuturile la minister* 190 — *Intermezzo etnografic: fulanii* 198 — *Câteva date despre Republica Niger. Principalele etnii* 207 — *Iarăși despre primii ani în meserie* 217 — *Chestiunea insulei Lété* 220 — *O instituție nelipsită: boy-ul* 222 — *Contactul cu „societatea“ europeană* 231 — *Ceilalți consilieri diplomatici* 233 — *Ambasadorii străini* 238 — *O trăsnaie și o veste tristă* 246 — *Călătorie oficială în Nigeria ex-britanică* 247 — *Mă aflu, nevinovat, printre organizatorii primei „Sărbători Naționale“* 266 — *La Niamey n-am fost totdeauna singur!* 274 — *Fiica mea se mărită cu un diplomat american, și eu o revăd pe mama după douăzeci de ani* 281 — *Mia Prodan* 294 — *Particip la înființarea Comisiei Fluviului Niger* 297

Noi călătorii, noi întâmplări, noi impresii 310 — *Scene de la conferința constitutivă a Organizației*

Unității Africane 310 — *Cazul Sékou Touré* 317 — *Abatele Fulbert Youlou* 323 — *Prima întrunire a OUA* 325 — *Lucrez cu sânge la teza mea de doctorat* 331 — „*Fenomenul*“ *Tafanelli* 334 — *Miniștrii mei* 337 — *Vizita de Stat în SUA* 341 — *Cum particip la Adunarea Generală a Națiunilor Unite* 351 — *În Canada* 353

Războiul de secesiune din Nigeria 356 — *Îl aduc la Niamey pe fratele meu, doctorul Răzvan Djuvara* 360 — *O „fotografie“ a spitalului din Niamey ne dezvăluie câte ceva despre viața în Niger* 368 — *Câteva remarci ale unui străin neștiutor* 374 — *Starea femeii. Poligamia* 375 — *Cutuma clitoridectomiei* 376 — *O nuntă în Niger* 378 — *Mirifica nucă de cola* 380 — *Cum se împăcau co-nevestele?* 383 — *Portul femeilor* 386 — *Copilașii cărați în spinare* 388 — *Copiii cerșetori în numele unui marabut* 391 — *Secretarele de la minister și alte fete* 392 — *Câteva fete „și așa, și așa“* 393 — *Ceva despre căsătorii mixte și despre metiși* 396 — *O înmormântare la Niamey* 403 — *Portul bărbaților* 404 — *Cine era fratele mai mare?* 405 — *Cinstea și evlavia la bătrâni* 409 — *Povești despre vraci, vrăjitori și superstiții* 411 — *Două atitudini față de „zgomotele indecente“* 414 — *Am făcut și teatru în Africa!* 416

În aprilie 1974, un puci îl răstoarnă pe președintele Diori 420 — *De ce a fost răsturnat Diori Hamani* 421 — *Răzvan e trimis un timp în est, la Zinder* 424 — *Răzvan devine profesor la Școala de*

Medicină 425 — *Nigerul devine mare producător de uraniu* 427 — *Povestea înscrierii mele la Securitatea Socială Franceză* 429 — *Câte ceva despre economia Republicii Niger* 434 — *Despre câteva ambiguități ale procesului de dezvoltare* 438 — *Alți români pripășiți prin Niger* 439 — *Podul peste Niger* 444

Slăbănogul de la poșta veche 449 — *Un moment de deprimare și „demonul de la miezul zilei“*. Scriu un roman erotic 459 — *Îmi apare cartea de filozofie a istoriei și capăt un premiu de la Academia Franceză* 468

Clubul de călărie de la Niamey 470 — *Nu de puține ori, în clima nigeriană, femeile albe își pierdeau mințile* 480 — *O vorbă despre fauna nigeriană* 487 — *Rezervația „W“* 489 — *Îmi fac griji pentru sănătatea Dominicăi* 494

Ultimii ani la Niamey 496 — *Călătoria în Sahara* 504

PARTEA A TREIA

Intermezzo la Paris

(1984–1989)

Un nou cadru intim 521 — *Casa Românească* 522 — *Altă trăsnaie: iarăși pe băncile școlii!* 531 — *Noua configurație a emigrației în anii '80* 537 — *Cum m-am naturalizat francez* 554

PARTEA A PATRA
Șocul întoarcerii în țară

Februarie 1990 561 — *Alegerile din 20 mai 1990*
571 — *Asist la mineriada din 13–15 iunie '90* 572
— *Voi avea curajul să rămân în țară?* 574

Glosar 595

Indice 597

Prefață

Nu sunt adept al genului „Memorii“. De aceea, nu m-am pregătit câtuși de puțin la un asemenea exercițiu – de n-ar fi decât fiindcă eram conștient că participarea mea ocazională la evenimentele din veacul meu se situa la un nivel atât de modest, încât nu prezenta interes pentru istorici și, cu atât mai puțin, pentru marele public.

Originea acestei scrieri e, așadar, accidentală. În primăvara 1995, istoricul Ștefan Andreescu, care asigura la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga“ apariția anuală a unei reviste în limba franceză, *Revue roumaine d'histoire*, m-a rugat insistent să dau câteva pagini despre exilul românesc de după al Doilea Război Mondial, ca să putem participa și noi în acea vară, în Canada, la un colocviu internațional pe tema exilului. M-am lăsat înduplecat, și astfel a apărut în zisa revistă (*Revue roumaine d'histoire*, XXXIV, 1–2, pp. 17–53, București, 1995) o scurtă evocare a exilului românesc, așa cum îl trăisem eu în Franța și Germania între 1947 și 1961.

Luând cunoștință de acest articol, direcția Editurii Albatros m-a îndemnat să transcriu în românește acele pagini – amplificate, dacă se putea – și să adaug și evocări din lunga mea ședere în Africa tropicală. Prins de alte ocupații, n-am dat urmare îndată acestei invitații și a trebuit o tristă împrejurare (lunga boală și decesul fratelui meu) care să mă

țină luni de zile departe de biblioteci și de lucrările mele în curs, ca să mă apuc, în sfârșit, de lucru. Manuscrisul a fost gata abia în mai 2001. Prima ediție a cărții a văzut lumina tiparului la Editura Albatros, în anul 2002.

Repet, nu sunt memorii construite, chibzuite, cizelate, logic organizate, ci doar amintiri răzlețe, impresii fugare, mărturii și mărturisiri. Să rămână numai ca o oglindă – oglindă spartă, oglindă tulbure, brumată – a unei îndelungi trăiri departe de țară.

Când citesc însă amintirile foștilor deținuți politici, ca admirabila carte a lui Ion Ioanid *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, sau ale luptătorilor din munți, ori zguduitorărea reconstituire a cazului Arnăuțoiu, realizată de Raluca Voicu, miraculoasa fică a acestui erou, mă întreb cum pot eu avea obrazul să vin cu povești din lumea liberă, unde am fost catapultat de o providență ocrotitoare? Cum pot să îndrăznesc? Argumentul celor care m-au îndemnat e că cei ocrotiți de soartă au și ei datoria să mărturisească – altfel viitorimea ar fi lipsită de prea multe piese când va încerca să reconstituie puzzle-ul prezentului. M-am lăsat astfel tentat să înșir fărâme de amintiri din cei patruzeci și doi de ani cât am pribegit prin străinătăți, între 1948 și 1990.

Mai aveam și alt motiv de reținere: în acest lung răstimp, n-am ținut nici un jurnal intim, nu mi-am constituit nici o arhivă personală, păstrând doar la întâmplare câte o scrisoare, ici-colo, ba n-am păstrat nici măcar agendele anuale, care mi-ar permite măcar să situez cu certitudine evenimentele în timp, de unde riscul de a fi telescopat anumite fapte și de a fi uitat multe altele.

Cititorul va fi recunoscut în titlul meu o pastișă a titlului cărții lui Ion Ghica *Amintiri din pribegia după 1848*, care evocă cealaltă emigrație, cea care a urmat înăbușirii revo-

luției din 1848. Tinerețea-mi fusese plină de aceste amintiri, nu numai din carte, ci și din gură, deoarece era opera unui unchi al mamei (fratele bunicii ei); iar alt unchi al ei, Grigore Grădișteanu, se aflase și el printre marii exilați din 1848. La un nivel mai modest, străbunicul patern, Iorgu Djuvara, și cei doi frați ai lui, Trandafir și Tache, luaseră și ei parte la acea revoluție și la refugiul de la Paris (de unde se întorseseră cu această ortografie franco-turcească a numelui Giuvvara, la o vreme când țara noastră nu înlocuise încă întru totul alfabetul chirilic cu cel latin). Nu puteam bănuși pe atunci că-mi va fi dat și mie să iau aceeași cale cu un veac mai târziu.

Cititorule! Nu aștepta de la mine un studiu istoric despre diaspora pricinuită de al Doilea Război Mondial și de instalarea regimului comunist în România! O asemenea lucrare ar cere o trudă de ani de zile și poate chiar o muncă de echipă, dată fiind lungă durată și amploarea acestei noi „băjenii“ – de n-ar fi decât pentru consultarea nenumăratelor publicații, mai mult sau mai puțin efemere, care au luat naștere în sânul acestei diaspore. N-am avut nici răgazul și – mărturisesc – nici dorința de a mă apuca de asemenea muncă. Vei fi poate dezamăgit, așadar, să găsești în aceste rânduri mai puține fapte istorice (dar ce-i un „fapt istoric“?) decât întâmplări mărunte și stări sufletești care pot stârni, ici-colo, vreun zâmbet indiferent.

PARTEA ÎNTÂI
Refugiat politic în Apus
(1948–1961)

*Point n'est besoin d'espérer pour entreprendre,
Ni de réussir pour persévérer.*

„Nu e nevoie să ai nădejde pentru a porni,
nici să izbutești pentru a stăruii.“

Gând atribuit lui Wilhelm I de Orania-Nassau,
zis Taciturnul (1533–1584), întemeietorul, în
1572, al dinastiei olandeze (de Orania).

De la Stockholm la Paris

M-am aflat la Stockholm printr-o întâmplare extraordinară, a doua zi după lovitura de la 23 august 1944. Fusesem trimis curier diplomatic de către Mihai Antonescu în chiar dimineața zilei de 23 august, cu instrucțiuni către ministrul nostru în Suedia, Frederic Nanu, de a relua negocierile cu ambasadoarea sovietică, Aleksandra Kollontai. Negocierile (demarate – amănunt important – de sovietici în decembrie 1943, cu interdicția de a le divulga anglo-americanilor) rămăseseră în suspensie de mai bine de două luni și jumătate, fiindcă mareșalul Antonescu nu se hotărâse, înainte de spargerea frontului, la 19–20 august, să accepte propunerile sovietice de la Stockholm, cu toate că erau, printr-o dibăcie machiavelică a sovieticilor, aparent mai favorabile decât condițiile convenite, cu reprezentanții opoziției, de către cele trei puteri întrunite la Cairo – Uniunea Sovietică, Statele Unite și Marea Britanie –, condiții de altfel doar propuse, și nu definitiv acceptate de Uniunea Sovietică. Prin urmare, guvernul Antonescu a decis să reia contactul cu Stockholm abia în ziua de 21 sau de 22 august. Din acel mesaj verbal, am realizat dramatica urgență a misiunii care mi se încredinșase în dimineața de 23 august 1944. Numărul doi al regimului, Mihai Antonescu – care avea, întâmplător, același patronim cu al

mareșalului –, m-a chemat la el în noaptea de 22 spre 23 august și, la cererea mea, mi-a explicat îndelung motivele întârzierii răspunsului nostru la propunerile sovieticilor¹. Însă lovitura de teatru din după-amiaza zilei de 23 august (arestarea Antoneștilor la Palatul Regal și inversarea alianțelor) avea să anuleze obiectul misiunii mele.

În momentul acelor dramatice evenimente de la Palatul Regal, mă afluam, în zbor, pe undeva între București și Berlin.

Trec repede peste amănuntele tragicomice ale nopții petrecute la Berlin, în acel Berlin care, văzut din avion, apărea ca o uriașă grămadă de ruine. O clipă, am văzut sub mine, prin lucarna avionului, ceva ca o masă de măsele cariate. La aeroportul Tempelhof, din mijlocul orașului, nu mă aștepta nimeni. Probabil ambasada română, evacuată la câteva zeci de kilometri de Berlin, nu primise telegrama cifrată care anunța sosirea mea. Ce mă fac? Îmi iau inima în dinți și, cu nemțeasca mea stâlcită, telefonez la Auswärtiges Amt (Ministerul de Externe german), să le cer o mașină să mă ducă la hotel. Cred că n-a trecut o jumătate de ceas și a tras la scară o limuzină camuflată militarăște:

— Domnul curier român?... Pofțiți! Unde vă duc?

Cunoșteam, dintr-o precedentă misiune de curier la Stockholm, Hotel Adlon – Athénée Palace-ul berlinez –, locul de întâlnire al diplomaților și spionilor din lumea întreagă. Cer să fiu dus acolo. La recepție, nici să n-audă de mine. O cameră liberă la Hotel Adlon? Chiar că eram căzut din cer...

1. O copie a dării de seamă a acestei audiențe, redactată de mine la Stockholm pe 24 august 1944, se află la Fondul Român al Universității din Stanford; facsimilul *Misterul telegramei de la Stockholm*, Humanitas, București, 2012.

Iată-mă, în mijlocul valizelor de curier (câte erau? cinci? șase? Nu mai țin minte), planton lângă ușa turnantă a hotelului, năucit, disperat, așteptând vreo minune. După un ceas de așteptare, minunea s-a înfăptuit, odată cu intrarea zgomotoasă a trei tineri vorbind românește. M-am repezit la ei; le-am expus situația; m-au luat imediat în brațe. Unul era militar, însărcinat cu recepționare de armament, ceilalți doi, cred, studenți. M-au luat în Volkswagenul lor, mi-au găsit un loc în alt hotel, pe jumătate dărâmat și – mai cu voie, mai cu sila – m-au dus din nou la Hotel Adlon, ca să luăm masa de seară cu fiica dirijorului Hans von Benda, sosită între timp, ca apoi, zor nevoie, să mergem la un *dancing!*...

Nedormit de treizeci și șase de ore, cu urechile încă şuierând de zbârnăitul avionului, cu mintea numai și numai la situația dramatică din țară și la misiunea copleșitoare ce-mi fusese încredințată, trăncăneala pe nemțește a celor patru tovarăși mă amețea supărător. Mă simțeam în plină tragedie, mesagerul țării în pragul dezastrului. Lor le ardea de dans. Scena avea ceva ireal, suprarealist.

Am refuzat să-i urmez, bineînțeles, și i-am pus să se jure că la cinci și jumătate dimineața vor veni să mă ia de la hotel, ca să mă ducă la aeroport. Minunați, totuși, românașii mei inconștienți: cu doar vreo cinci-șase minute întârziere, care-mi păuseră o veșnicie, au venit să mă ia după o noapte de chef. Ne-am îngrămădit câteșipatru în Volkswagen, cu geamantanele pe genunchi, pe acoperiș, pe capotă și cu o sută pe oră spre Tempelhof. O sută pe oră numai câte un minut, că nu prea mai aveam benzină, deci, la maximum de viteză, șoferul stingea motorul și continua, cu motorul stins, slalomul său printre grămezile de moloz. La vreo două-trei sute de metri de aeroport, pana de benzină

a fost totală. Înșfăcând fiecare câte unul sau două geaman-tane, am alergat până la aeroport. Am găsit un ultim loc liber în avionul de Stockholm.

Atmosferă ce-mi părea iarăși ireală în micul avion: pasa-geri, toți în civil, eleganți, liniștiți – probabil mai toți sue-dezi. Intrasem într-o lume de pace, deci, pentru mine, de ani de zile, anormală.

La Stockholm, la aeroport, nu mă aștepta nimeni, nici aici. Am luat un taxi și, pe la zece dimineața, sunam la primul etaj al imobilului din Drottninggatan, care adăpos-tea Legația României¹, cu grămada de geamantane. Stu-pefacția colegilor:

— Tu, aici?...

Abia atunci am aflat despre lovitura de teatru ce avusese loc la Palatul Regal, cu optsprezece ore mai devreme, pro-clamația regelui, reacția germană... Misiunea mea devenise fără obiect.

1. Aș vrea să amintesc aici – fiindcă acest detaliu este din ce în ce mai puțin cunoscut astăzi – că, în conformitate cu un aran-jament făcut la Congresul de la Viena din 1815, numai marile puteri aveau dreptul de a schimba între ele ambasadori (Statele Unite n-au făcut parte din acest club select decât după Primul Război Mondial!). Celelalte țări nu puteau schimba între ele sau cu marile puteri decât miniștri plenipotențari, în cadrul legațiilor. Această diferență antrena subtile distincții protocolare. România, printr-un gest de bunăvoință din partea Franței, n-a făcut schimb de ambasadori decât începând din anii 1930, mai întâi cu Franța, apoi cu Polonia și cu Grecia. După încheierea celui de-al Doilea Război Mondial, vechea diferență, deloc egalitară, a dispărut, iar Albania, Gabonul sau insulele Fiji au de acum ambasadori, la fel ca Statele Unite sau Rusia. Dar, fiindcă totuși vorbim de trecut, cred că e bine să păstrăm terminologia corespunzătoare epocii.

Chiar în ziua aceea, o telegramă cifrată a noului ministru de externe, Grigore Niculescu-Buzești, fostul meu director la minister, rechemă tot personalul, pletoric, al legației – cu solda redusă la o treime, căci repatrierea nu era deocamdată cu putință; și, pentru a nu mă lăsa fără mijloace, mă numea ca singur personal diplomatic pe lângă însărcinatul cu afaceri, Gheorghe Duca – fiul lui I.G. Duca, asasinat de membri ai Gărzii de Fier în decembrie 1933 –, ministrul Fred Nanu fiind și el rechemat. Voi spune mai departe ce interpretare frauduloasă vor da acestei numiri viitoarele autorități comuniste.

Câteva zile mai târziu, mă aflu la o masă oficială – de împăcare! – așezat alături de Aleksandra Kollontai, celebra revoluționară, acum o bătrânică scofâlcită și pipernicită, adusă în scaunul ei rulant de paralizică. Într-o clipită, am revăzut în gând șirul de întâmplări care-l aduseseră pe pifanul din noroaietele transnistrene până la acea masă simandicoasă, într-o capitală neutră, în conversație mondenă cu reprezentanta inamicului... Era îmbrăcată într-o rochie demodată sau mai curând nedefinită – nu-i mai văd culoarea, dar revăd danteluța de la gât, ca de pe vremea „când era bunica fată”. Arăta ca o femeie de lume din epoca țaristă și se exprima într-o franceză excelentă. La un moment dat, privind spre Duca de cealaltă parte a mesei și punându-și un deget pe frunte, mi-a spus:

— *Il a une bonne tête, vous savez!*¹

Timp de trei ani, Duca și eu însumi am fost lăsați în acel post comod, devenit neînsemnat după 23 august 1944. Urmăream de acolo, neputincioși și cu îngrijorare crescândă,

1. Are cap bun, să știți! (*lb. fr.*)

cum, în țară, puneau comuniștii mâna pe toate pârgھیile puterii.

Pe lângă munca de rutină a unei ambasade, avurăm deodată, cu câteva săptămâni înainte de sfârșitul războiului, o sarcină neprevăzută: aceea de a ne îngriji din punct de vedere consular de patru sute de tinere evreice din Transilvania de nord, predate de unguri nemților cu un an înainte pentru a fi trimise în lagăre de muncă și de exterminare. Erau eliberate acum grație eforturilor președintelui Crucii Roșii Suedeze, contele Bernadotte, nepotul regelui Suediei¹. Am văzut coborând din vapor, la Malmö, patru sute de stafii, fete care aparent nu mai aveau vârstă, dar pe care tinerețea le salvase totuși de la moarte, pe când mai toți apropiații dispăruseră sub ochii lor. De-abia atunci am avut cu adevărat conștiința monstruozițăților ce putuseră avea loc într-una dintre țările cele mai civilizate ale Europei Occidentale. Am început să-mi revizuiesc multe concepte, să-mi schimb multe păreri, primite sau autoconstruite. Această învățătură venea după acele cincisprezece luni petrecute la Ministerul Afacerilor Externe alături de omul pe care l-am admirat cel mai mult în viața mea, Victor Rădulescu-Pogoneanu, director adjunct al Cifrului și Cabinetului². Mai mare ca mine cu doar șase ani, atins de o

1. Asasinat în Palestina, pușin timp înainte de nașterea statului Israel, pe când reprezenta Secretariatul Națiunilor Unite.

2. Victor (Piki) Rădulescu-Pogoneanu a fost judecat în toamna anului 1947, în același timp cu Maniu, președintele Partidului Național-Țărănesc; a avut în timpul procesului – după părerea tuturor – atitudinea cea mai curajoasă, chiar temerară, și a supraviețuit timp de cincisprezece ani, în ciuda paraliziei, purtat fiind prin cele mai înspăimântătoare închisori ale României comuniste. (Pogoneanu era văr primar cu tatăl lui Eugen Ionescu – „Geniul ereditar“ al lui Sir Francis Galton?)

paralizie progresivă, mă fascinase prin inteligență, prin autoritatea înnăscută și prin curaj. El a fost cel care m-a convins pentru totdeauna de superioritatea regimului democratic și parlamentar, precum și de dominația, în secolul nostru, a modelului anglo-saxon.

Autoritățile suedeze le-au luat în primire pe toate aceste fete, repartizându-le, după caz, prin spitale, sanatorii sau cămine, și le-am văzut încet-încet cum se întreau.

Problemele pe care ni le puneau nouă aceste sute de tinere cetățene românce care, în general, nu vorbeau decât ungurește, care-și căutau cu disperare rudele ce ar fi rămas în viață, în țară ori în străinătate, depășeau cu mult capacitățile micii noastre echipe. Duca și-a luat deci răspunderea, până a primi dezlegare, de a prelua dintr-un fond, inițial destinat cumpărării de armament, pentru a constitui un mic birou consular cu angajați temporar. Printre aceștia s-a aflat o tânără deportată, Eva Semlyén, care s-a întors după un an în țară și s-a căsătorit cu un ardelean, Gabriel Pamfil, fratele unui renumit psihiatru, el însuși farmacist de meserie, dar de vocație poet. Căsătorie tumultuoasă, care a integrat-o însă definitiv în mediul românesc. Am rămas prieteni până când s-a stins, la Cluj, în ianuarie 2003.

Te poți întreba cum se face că, după 6 martie 1945, un guvern aproape total sub control comunist a lăsat acolo în post doi funcționari, pe Duca și pe mine, ale căror sentimente anticomuniste erau bine cunoscute. Explicația e simplă: externele rămăseseră pe seama liberalului colaboraționist Gheorghe Tătărescu, și acesta – am aflat-o ulterior – avea nevoie de aprobarea ministrului de interne, Teohari Georgescu, pentru orice nouă afectare în străinătate. Decât să fie silit să numească oameni de-ai comuniștilor, a preferat să ne lase uitați în acest post periferic. Ba avusei încă norocul ca, în octombrie 1945, când circulația

internațională a devenit aproape normală, soția și fata mea, rămase în țară, să fie lăsate să vină și ele la Stockholm. Pentru a părăsi țara, soția mea avusese nevoie de un permis la ambasadei sovietice, cu cerere scrisă dinainte și interviu personal la ambasadă. Mi-a povestit de groaza care o cuprinsese pătrunzând în citadela sovietică și așteptând să fie primită. Groază care s-a preschimbat în panică atunci când a aflat de la funcționarul sovietic că în dosarul lor eram clasat ca legionar! A primit totuși viza de ieșire.

Puțin înainte de înlăturarea definitivă a lui Tătărescu, am fost rechemat, și Duca, și eu, la un interval de câteva săptămâni. Duca a fost înlocuit cu un ministru plenipotențiar destul de neașteptat, generalul Radu Rusescu, model perfect al colaboratorului naiv sau interesat (sau amândouă!) – pe deasupra și puțin ridicol: singurul om pe care l-am văzut purtând două monocluri, unul la fiecare ochi! Când, peste câteva luni, va fi devenit reprezentantul unei republici populare, această extravaganță mondenă trebuie să fi apărut și mai insolită.

Pe la mijlocul lui septembrie eram rechemat și, la 20 septembrie 1947, luam cu ai mei trenul spre Paris – cale normală pe atunci pentru a merge de la Stockholm la București.

Trecusem o dată prin Germania, cu un an înainte, cu mașina unui prieten. Spectacolul halucinant al orașelor distruse de bombe! Hamburg!... Grămezi de moloz pe maidane de asfalt deșert; ziduri afumate, aparent fără acoperișuri, dar cu uși de lemn proaspăt, arătând o locuință improvizată; șiruri de femei în doliu mergând cu coșnița într-un *no man's land*; bărbați invalizi – ciunți sau cu un picior de lemn; copii cu fața trasă, cu ochi mari și triști, întinzând mâna pentru un colț de pâine sau o bucățică de ciocolată... Iată ce rămăsese din marele Reich care urma să stăpânească Europa pentru o mie de ani!